

Sekülerleşme: Süregelen Model¹

Author: Bryan R. WILSON, trans. Ömer Faruk DARENDE^a

^a Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, /Türkiye, darende@ksu.edu.tr

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received: 19.11.2018 Düzeltme/Revised: 25.11.2018

Kabul/Accepted: 26.11.2018

GİRİŞ

Günümüzde sosyoloji bilimine ismini veren ve şekillenmesini sağlayan Auguste Comte, sosyologlar tarafından bile çok fazla hatırlanmamaktadır. Fakat din sosyologlarının Auguste Comte ve öncüsü Saint Simon'ı hatırlamak için özel bir sebebi vardır. Her ikisi de sosyal bilginin önceki mevcut yapısına atfen ve rağmen yeni toplum biliminin tanımını yapmışlardır. O ana kadar, insanoğlu, toplum ve dünya, -Batı geleneğinde, belki de bütün geleneklerde- aşkın kanunlara, olgulara, durumlara ve varlıklara göre açıklanmıştı. Toplumu yorumlamak adına bir metodoloji olarak, sosyoloji, ilk telaffuzundan bu yana, açıkça teolojiye karşı olarak hareket etmiştir. Comte, oldukça açık bir şekilde, bilginin teolojik ve (sosyal) bilimsel yöntemleri arasındaki zıtlıkları ortaya koymuştur. Sekülerleşme terimini kullanmamasına ve ilgisinin daha kapsamlı olmasına rağmen, Comte, sekülerleşme sürecinin – olgusal yanlışlıklarına rağmen – kapsamlı bir tanımını yapmıştır. İnsanoğlunun gelişiminin ve örgütlenmesinin bilimsel, insan-merkezli, bu dünyaya ait ve gerçekçi bir açıklama olması gerekliliğini, bir bilim dalı olarak sosyoloji, başından beri zımnen ifade etmiştir. Farklı başlangıç noktalarını ele alan, farklı terimleri kullanan ve tartışmanın farklı çerçeveleri içerisinde bulunan, Comte'dan sonra gelen belli başlı sosyologların eserleri, bu yönelimi sağlamlaştırmıştır: Marx'ın materyalizme vurgusu; Weber'in bünyünün bozulması olgusu; Durkheim'in rasyonel ahlak arayışı; Veblen'in "gerçekçi" düşüncesi. Sosyoloji, sekülerleşme sürecini kanıtlarıyla ortaya koymuştur.

Sosyolojideki derin anlam belirsizliği ve asıl epistemolojik problem gün gibi ortadadır. Bununla birlikte sosyoloji, sekülerleşme sürecine sadece bir açıklama, yorum değildi; aynı zamanda – Comte'un da iddia ettiği gibi – doğa bilimleri kadar objektif ve nötr, değer yargılarından bağımsız hareket eden, pozitivist bir bilim dalıdır. (Marx da, kendi anlamlandırma evrenini, bilgi sosyolojisi içerisinde bulunan rölativizm gizeminin ötesine geçmeyi başarmak olarak görmüştür; Marksizm, işçi sınıfının dünya görüşüne dayanmasına rağmen, objektif bir bilim olarak ortaya çıkacaktı.) Sosyoloji, savunucularının sosyal deneyimlerinin sınırlı kapsamı ve yerinde bilişsel anlayışa karşı değerlendirmeci ve duygusal engeller ile şekillenen teolojik açıklamaları reddederek, teolojinin yadsınması olarak vücut buldu. O zamanlar, etik olarak nötr ve objektif olgulara bir bağlılık ve aynı zamanda, dünyayı

---

¹ Bu eser, Phillip E. Hammond editörlüğünde yayınlanan "The Sacred in a Secular Age" (University of California Press, 1985) adlı eserin 1. Bölümünde yer alan Bryan Wilson'un "Secularization: The Inherited Model" (s.19-21) adlı çalışmasından tercüme edilmiştir.

yorumlamanın ilk yöntemleri içerisinde yer alan çeşitli varsayımların açık bir reddi vardı. Sosyoloji toplumu açıklamak için yeni bir yöntem bilimiydi. Anlaşılır bir şekilde, sosyoloji, teolojinin varsayım ve iddialarına karşı olması sadece bir yöntem biliminden ve bir felsefeden bir başkasına transfer olarak değil aynı zamanda dinin insanoğlunun ilişkilerinde son derece önemli ve belirleyici gördüğü teolojik ve doğaüstü varlıklara (varlıklar, kurallar, olaylar, yerler ve eylemler) bir saldırı olarak düşünüldü.

Teolojik dünya görüşü sadece toplumun, tarihin, psikolojinin ve geleceğin sözde olgusal değerlerinin düşüncesine değil aynı zamanda o dünya görüşünün ve içerisinde olduğu düşünülen epistemolojik ve ahlaki bağlılığın etkili ve coşkulu savunmasına kendini adanmıştır. Bu gerçek ve değer karışıklığı göz önüne alındığında – en azından o zamanlarda – sosyolojiyi sadece bir bakış açısındaki değişim, tarih ve toplum hakkındaki varsayımların alternatif bir durumu olarak görmek teolojik olarak kendini adanmış olanlar için buradan hareketle imkânsızdı. Gerçeğe bir saldırı, hâkim olan siyasi doktrinlere karşı gelen bir düşünce olarak görüldü – kısacası, bütün önceki alternatif (kaçınılmaz olarak teolojik) biliş sistemlerinin (oluşumlarının) görüldüğü gibi, teologun sadece nedensel vasıtalar olarak öngördüğü değil aynı zamanda evrensel bağlılığı telkin etmek için araştırdığı doğaüstü varlıklara karşı kötü bir tuzak olarak görüldü. Teologlar dünyanın sadece gerçeklere dayalı olarak bilindiği değil (varsayımlarının doğru bir şekilde bilinmesine izin verdiği ölçüde) aynı zamanda değerlendirici bir biçimde yorumlandığı bir sistem içerisinde sıkıştılar. Değerlendirici yöntemlerle uyum içinde, yeni bilgi yöntemini övgü ve kabahat bakımından sınıflandırmak zorunda kaldılar; bu onların işiydi. Ahlaki tarafsızlığının resmen kabulüne rağmen, sosyoloji, çok farklı toplum ve din açıklamalarıyla teolojik zihniyetli insanlar arasında ortaya çıkan düşmanlık tarafından tehlikeye atılmıştır. Teologlara göre, bilginin ve “bilme yöntemi”nin geleneksel hâkim yapısı altında, sosyolojinin köklü metodolojik öncülleri anlaşılmasız durumdaydı.

Buradaki çatışma, şematik bir biçimde, felsefi bir fikir ayrılığı olarak tasvir edilmiştir, fakat bu çatışmayı izah etmek için tarihsel kanıtlar ileri sürülebilir, doğa bilimlerinden kaynaklanan dünyanın teosentrik dünya görüşüne karşı daha belirgin bir meydan okumayla olduğu gibi, önlenebilir. Sosyolojiyle beraber, bu mücadele, ilk başta daha yumuşatılmış olsa da, sonuç olarak doğaüstü bir dünya görüşü için daha rahatsız ediciydi. Doğa bilimleri, sadece doğanın gerçeklerine değinmiştir ve en azından Hıristiyanlıkta, bu iddialar, zamansız bir biçimde doğru olduğu iddia edilen eski açıklamalarda ortaya konmuş olsalar da, yerleşik entellektüel kurumun doğayla ilgili sözde gerçekleri terk etmesi, toplum hakkındaki gerçeklerin yorumlanması, insanlık tarihi ve ahlakın anlamı için alternatif bir metodoloji olasılığını kabul etmesinden daha kolaydı.

Doğaüstü ya da din merkezli dünya görüşlerinin güçlü formlarının zayıflamasıyla birlikte, bu iki entellektüel sistemin tamamıyla karşıt yaklaşımları ihmal edildi. Fakat kuşku olduğu gibi kaldı ve özellikle sekülerleşme konusu hakkındaki yanlışlıklarla kendini tekrarladı. Birçok din adamı tarafından gündelik ifadelerde kabul edilmesine rağmen, sekülerleşme tartışmaları, genellikle kendi içerisinde dine karşı saldırgan bir yorum olarak görülür. Kendini tamamıyla dine adanmış dindarlar hala değer biçen ile analitik olanı birbirine

karıştırmaktadırlar; genel anlamda – sosyal yapı içerisinde meydana gelen bir süreç – olan “sekülerleşme” ile dinî zayıflamayı teşvik etmeyi arzu edenlerin ideolojisi olan “sekülerizm” i yanlış anlamaktadırlar. Bundan dolayı yaygın olan kanı sekülerleşme sürecini tanımlamayı amaçlayanların o süreci kabul etmesi gerektiği ve böylelikle Marksist toplumsal yapıyı daha iyi savunabileceğidir. Şu ya da bu şekilde, sekülerleşme tezini ileri süren sosyologlara karşı düşmanlığa neden olmasına rağmen, toplumsal gelişmeye dayandırılabilen bir süreç tanımlaması olarak bu tez, tamamıyla tarafsız ifadelerle ortaya konabilir (ve sosyolojik niyet kesinlikle ortaya konmalıdır).

Süregelen sekülerleşme modeli resmi bir tanımdan yoksun kalmıştır. Çok sayıda fenomeni kuşatan, çok farklı anlamlarda kullanılmıştır. Gerektirdiği gibi, çok boyutlu bir kavram olarak ifade edilmiştir. Sekülerleşme, esas itibarıyla, doğaüstü bir yapı sergileyen kurumlardan pragmatik, rasyonel ve bilimsel kriterlere göre hareket eden (genellikle yeni) kurumlara, varlığın, gücün, eylemlerin ve hem açık hem de örtülü işlevlerin transfer süreci ile ilgilidir. Bu sürecin, uzun bir tarihsel süreç boyunca, dengesiz bir şekilde olmasına rağmen, geniş kapsamlı olarak meydana geldiği gösterilebilir ve böyle yapmak belirli alanlarda ve kültürel yeniden canlanma olaylarında yeniden kutsallaşmanın istikrarsız denge sağlayan varlığına rağmen peygamberlerin ve karizmatik liderlerin ortaya çıkması ile örneklendirilmiştir.

Özellikle, sekülerleşme modeli, doğaüstü hükümlere özel giriş izni talep eden elitlerden diğer güç odaklarına ilişkin yetkilerini meşrulaştıran elitlerin oluşturduğu gruplarda karar verme mevkiindeki dönüşüm olarak ele alınmıştır. Yine de siyasal yetki, doğaüstünü temsil eden kurumlardaki bu transferin meydana geldiği en dikkat çekici alandır. Belki de, sınırlı kaynakların gittikçe daha çok rasyonel kullanımıyla yoğun bir şekilde dikte ettirilen ve sonuç olarak, kutsallık kurallarını daha çok ihmal ve ilga eden yeni ekonomik teknik ve yöntemlerin gelişimiyle sağlanan iş etkinliklerinin dönüşümü en temel olanıdır. Kuzey Amerika yerlilerinin toprağa ve tarıma karşı olan tutumlarıyla beyaz insanlarınkini, ya da ortaçağ ahlaki ekonomik davranış kodlarıyla sonrakileri karşılaştırmak, rasyonel metotların değişmez aşkınlığını resmeder. Bu gibi değişiklikler sonucunda, toplumun ödül yapıları da eşit yöntemlerle değişim gösterir; doğaüstü “açıklamalar” ve onaylamaları manipüle edenlere bahşedilen azaltılmış ödül ve statüye karşı yaptığı işi doğrudan maddi ve bilimsel olarak ispatlanmış verimliliğe yönlendirenlere artırılmış ödüller. Ekonomi, teknik ve (bir yere kadar) siyasi oluşumlardaki değişiklikleri takip eden insan ekolojisi ve nüfus dağılımı ileri sekülerleştirme belirtileri gösterir. Din, temelini yerel sosyal gruplardaki ve bireyler arası ilişkilerdeki kutsallık ve törenlerde kurmuştur. Kırsalın üretim fazlalığı şehirlerdeki tüketime, üçüncül sanayinin büyümesine olanak sağladıkça ve belki de şu an birisi – eğlencenin gelişmesiyle -dördüncül sanayiye de ekleyebilir, yeni sosyal organizasyon metotları ve ekonomi etkinlikleri zenginliğin (sermayenin) ve insanların dağılımına olanak vermiş ve zaman zaman da zaruri kılmıştır.

Kuralların mutlak olmadığını ve cennetten gönderilmediğini ama değişen ihtiyaçlardan etkilendiğini ve hatta toplumun kutsal normlarının yeniden müzakere edilebileceğini, değiştirilebileceğini ve belki de yerine başkasının konabileceğini ifade eden

artış halindeki bilinçlilik hali, insanın kendi bilinçli amaçlarının doğrultusunda daha yüce varlıkların geleceği hakkındaki varsayımlara karşı meydan okumuştur. En belirgin olarak hukuk alanında belgelerle kanıtlanabilecek olan dönüşüm, bireysel varlıkların toplumun bütünlüğü için her zaman feda edildiği doğaüstü sosyal normların ve kesin buyrukların daimi değişikliklerine yol açtı. Bilimsel bilginin muntazam birikimi, mantık ilminin uygulanmasındaki artış ve insan amacının rasyonel uyumu yaşamla ilgili alternatif bir ileri görüşlülük ve yorum tesis etmiştir. Değişmez bir biçimde, insanoğlunun iyiliği bir zamanlar “takdir-i ilahi” (ya da benzeri doğaüstü kategoriler) ile yer değiştirmiştir ve sağlık gibi alanlarda, doğaüstü olanın kullanımı artık insanoğlunun deneyimi için uygun bir açıklama olarak düşünülüyordu. Sağlık, beslenme ve eczacılık bilimi, ölüm ve hastalığa karşı uygun cevaplar olarak düşünülen ibadet, dua ve tevekkülü saf dışı bıraktı. İnsanoğlu artık yalnızca tanrıların tasarrufunda olmaktan çıktı. Bilginin yapısındaki değişiklik bilgi aktarımındaki değişiklik anlamına ve kurumların nihai değişikliği gençlerin sosyalleşmesi ve eğitimi ile ilgili hale geldi. Sonuç olarak, insan potansiyelinin değişken farkındalığı – ve böylelikle özgürlüğü – sorumluluk ihtiyaç duygusunu ve aslında insanüstü varlıklara karşı olan duyarlılığı azalttı. İnsanoğlu kendi deneyiminin geniş alanlarının daha büyük oranda kontrolünü ele geçirdi; insanlık hür-irade duygusuna kavuştu ve insan mutluluğunun – özellikle boş zaman kullanımında – yeni kıstaslarını benimsedi.

Önceki bütün süreçler, gerek sekülerleşme veçheleri olarak bariz bir şekilde algılandıkça gerekse algılanmasın, sosyologlar tarafından çok farklı terimlerle belgelere dayalı olarak ortaya kondu. Weber’in rasyonelleşme sürecini belgelendirmesindeki en çarpıcı olan şey, Marx sosyal tabakalaşmadaki ekonomik sebepleri ortaya koyarken, politik ve ekonomik değişikliklerin tartışılmasıdır. Tönnies’in insan nüfusunun dağılımsal ve ekolojik yapılarındaki değişiklikten kaynaklanan, sosyal organizasyonlardaki temel dönüşümler analizinin insanoğlunun kutsalı algılaması konusunda güçlü çıkarımları vardır. Durkheim, sadece ahlaki norm yapılarının veçhelerini tedricen idrak etmesine ve sosyal bütünlüğün temelindeki sonuçsal değişimin fark ettiğinden daha radikal (köklü) olmasına rağmen cezalandırıcı ve tazmin edici adalet arasındaki farkı belgeleriyle ortaya koydu. Comte toplumu yorumlamak için yeni bir yöntem bilim modeli olarak doğa bilimleri yöntem bilimini hâlihazırda belirlemişti. Diğerleri arasında, Hobhouse kendi kendine karar veren toplumların gelişme potansiyellerini idrak etti ve Freud, insanoğlunun irrasyonel psikolojisini doğaüstü eğilimleriyle ilişkilendiren ve yeni bireysel sorumluk ve ahlaki yargı mefhumlarını taahhüt eden bir analiz yöntemi sağladı.

Aşırı bilimsellik olan temel meşguliyetten bilimselle; aşkın varlıklardan natüralizme; diğer dünyaya yönelik amaçlardan bu dünya ile ilgili ihtimallere; yaşamda belirleyici bir güç olarak geçmişe yönelmeden planlanmış ve belirlenmiş gelecekle artan meşguliyete; kuramsal ve “vahye dayalı” (açıklığa kavuşturulmuş) bilgiden gerçekçi, kullanışlı ilgilere; dogmalardan çürütülebilir önermelere; kutsalın rastlantısal, istikrarsız, gelişigüzel ve karizmatik tezahürlerini kabulünden insanoğlunun yapılandırılmış, planlanmış ve rutinleşmiş yönetimine olan dönüşüm – bütün bunlar, çeşitli aşamalarda, sadece din sosyolojisinin değil haddi zatında sosyolojinin de mirasını oluşturan sekülerleşme modelinde içkin olarak mevcuttur.

Sekülerleşme kavramının toplumsal değişimin bütün veçhelerini kucakladığını söylemek tabii ki de doğru olmaz, fakat onun yerine uzun soluklu bu gibi değişikliklerde sekülerleşmenin önemli bir etken olduğu rahatlıkla söylenebilir. Kutsallık geleneksel toplumlarda pek çok insanın ilgi alanlarını büyük oranda etkilediğinden, geleneksel toplumlardan yenilikçi toplumlara dönüşüm bütün bu alanlarda kutsal mefhumunu etkiler. Bu, değişim meydana geldikçe, kutsalın her zaman eşit oranlarda değişime uğrayacağı anlamına da gelmez. Model, değişim hızını ya da sürecin her bir veçhesinin detaylarını ayrıntılarıyla ortaya koymaz. Son derece yerleşmiş kurumlarda – örneğin; daha zayıflamış, daha değişken ve artan bir şekilde hareketli yapılara sahip olan önemli ölçüde yerleşmiş ailelerde bile – kutsalın mefhumları politikadakinden çok daha kolay var olabilir. Benzer bir şekilde, “kitleleşmeye” karşı koyan eğitim, bir süreliğine, doğaüstü için örneğin ekonomiden daha iyi bir araç olarak devamlılık gösterebilir. Model, aynı zamanda, ne dindarlığın ne de kurumsallaşmış dinin ortadan kaybolması anlamına gelir; sadece, sosyal sistemin işleyişindeki dinin önemindeki azalmanın, sosyal bilinçlilikteki azalan öneminin ve insanoğlunun kaynaklarla (zaman, enerji, yetenek, akıl gücü, hayal gücü ve birikmiş servet) ilgili azaltılmış hükmünün göstergesi olabilir.

Sekülerleşme sürecinin belirtilerini kesin ve açık bir şekilde ortaya koymanın hâlihazırda ileri sürülenlerden bir tanesine karşı alternatif bir yolu da dinin fonksiyon kaybını belirtmektir. Burada, bir dereceye kadar farklı olan bu ifadelerde, çok çeşitli kurumlarla ilgili olarak değinilen hususları ortaya dökmenin bir anlamı yoktur. Söylenmesi gereken tek şey – bir zamanlar meşru otorite dinî yaptırımlara bağlıken; sosyal kontrol çoğunlukla dini yönden açıklanmış ödül ve cezalara dayanırken; dikkat çekici bir biçimde mücadeleyi de içine alan sosyal politikalar bir zamanlar doğaüstü desteklere ya da en azından doğaüstü faktörler olarak kabul edilenlerin desteklerine ihtiyaç duyarken ve bir zamanlar vahye dayalı inanç hakiki öğrenmenin sınırlarını belirlerken – bütün bunlar (ikame edildi) hükümsüz kılındı. Kurum artık anayasa ile kurulur. Sosyal kontrol, karşılıklı mutabakata dayalı ahlaki kanundan ziyade giderek daha çok hukukla ilgili bir konu haline gelir ve etkili yaptırımlar, ahret ile ilgili kandırmak için edilen iltifat ve tehditlerden ziyade fiziksel ve parasal, kanun, artan bir şekilde teknik azalan bir şekilde ahlaki bir hal alır (hatta teologlar bile şu an suç ve günah arasında keskin bir çizgi çizerler). Sosyal politikalar gittikçe artan oranda, bir (parti) programı onaylayan seçmen kitlesinin kabulünü gerektirir. Vahiy güvenilmeyen bir bilgi kaynağıdır ve modern öğrenme yöntembilimi inançtan ziyade şüpheyi, sorgulanamayan inançtan ziyade eleştirel kuşkuculuğu teşvik eder. Dinin eski fonksiyonları hükümsüz kılındı, bu da toplumun sekülerleşme sürecini oluşturur. Din diğer kurumlar üzerindeki hükümranlığını kaybetmiştir.

Dinin küçülen rolünün sekülerleşmenin değil dinin, ikincil sosyal ilişkilerden çıkarılmasının kanıtı olduğu bazen – özellikle de Hıristiyan savunucular tarafından – tartışılır; bu sosyal ilişkiler en iyimser görüşle dinin hakiki amacından sapma, en kötümser görüşle dünyanın sebep olduğu ruhun yozlaşması olarak ortaya konmuştur. Fakat bu tartışma, sekülerleşme tezi için başlı başına mantıklı bir sonuca varamaz durumdadır. Dinin, şimdi, güç kaybettiği sekülerleşmiş bir dünyada, kendisinin (ya da birimlerinin) yoğun bir şekilde nüfuzunu kullandığı kutsallaşmış dünyadakinden çok daha saf olup olmadığına karar vermek

sosyologların sorunu değildir. Bu, dinin etkisinin azaldığını söylemek için kâfi gelir. Bu tartışma ciddi bir şekilde özellikle Hıristiyan bir durumu temel alır; “din” dendiğinde, savunucuları açık açık “Hıristiyanlığı” kastederler ve sekülerleşme görüngeleri en iyi ihtimalle III. Innocent’in inanç çağından öteye gitmez. Orta Çağ’ın son derece farklılaşmış politik, ekonomik, eğitim ve hukuksal statü sistemlerinde din görevlerini elde etmeden önce, geniş anlamıyla, dinin toplumda çok nüfuzlu olduğu ve her tarafa nüfuz eden bu etkinin “dinin ne için olduğu” anlamına geldiği unutulur – bu, dinin ortaçağ toplumunun usul, görev ve kurallarıyla kaynaşmasından çok önce, insanoğlu için işe yararlılığı ve insanoğlunun ona katılma sebebiydi.

Böyle bir tartışmadan sekülerleşmenin, destekleyenler için, haddi zatında arzu edilmeyen bir olgu olmadığı, din için bir arınma aracı olarak görüldüğü sonucu çıkardı. Bu durum, tabii ki, sadece dinin “ne gibi” olması gerektiği tarifi tam olarak verildikten sonra anlaşılabilir ve bu durum da sosyolojik bir kaygı değildir. Fakat sekülerleşme süreci, çok uzun bir döneme yayılma –Max Weber’e göre, özellikle Yahudilik dininde Filistin’in yerelleşmiş, muhtelif için ve sihirsiz kültürlerini bertaraf etmesindeki kanıt – olarak görülebilir. Doğaüstü anlayışları disiplin altına aldıkları, birleştirdikleri ve sistemli bir hale getirdikleri ölçüde, diğer büyük dinler de, kutsalın işleyişinin sınırlarını belirleyen, düzenleyen ve zayıflatan, sekülerleşme vasıtalarıydılar. Fakat hiçbir – hatta İslam’ın katı tektanrıcılığı bile – bu süreçte, Yahudilik ve Hıristiyanlık kadar (özellikle Protestanlık formunda) büyük ölçüde etkili olmamıştır ve hatta bazı dinler tam manasıyla dışlayıcı değilken yerel dinî kültürlerin ve sihrin farklı doğal tezahürlerini birleştirmiş, uygun hale getirmiş ve hoşgörü göstermiştir.

Buna rağmen sekülerleşme tezinin özellikle Hıristiyan tarihine yönelik yalnızca bir yorum olduğu düşünülmemelidir. Model genel bir geçerliliğe sahip olmak için tasarlanmıştır. Yeterli düzeyde kuramsal olarak ifade edilseydi, herhangi bir bağlam içinde kullanılmaması için bir sebep olmazdı. Uygulamada, büyük ölçekte “tarihi bireylerle” ilgilendiğimizden, farklı kültürlerin ekonomik ve sosyal gelişimlerinin düzensiz ilerlemesinden, Batı örneğinde dokümantasyonun tam anlamıyla elde edilebilmesinden, sekülerleşme bazen sanki sadece Hıristiyanlığa özelmış gibi düşünülerek tartışılır. Dinler arasında belirgin farklar olduğundan dolayı, bunun için bir neden vardır. Diğer geleneklerle kıyaslandığında bazı geleneklerde açıkça ya da tam anlamıyla kabul gören birtakım ayırt edici özellikler doğrudan doğruya sekülerleşme sürecinin tarafını tutar. Ayrıcalıklı olmadan hâlihazırda bahsedildi. Entelektüel bütünlüğe olan bağlılık ve yapısal mantık –her ikisi de sekülerleşme aracı – aynı zamanda, diğer dünya dinlerinkinden daha ziyade Hıristiyanlık örneğinde daha belirgin kanıtlardır. Hıristiyanlık sosyal gelişimi etkilemiştir fakat Hıristiyanlığı sekülerleşme eğilimlerinin açık dinî bir mevki durumuna getiren ekonomi ve politikadaki değişimleri de kabul etmiştir. Bir yere özgü dinî gelenekler kendilerini sosyal değişime uyum sağlama ve onu teşvik etme konusunda Hıristiyanlıkta olduğundan daha az sorumlu kılmış olabilmelerine rağmen, Batı toplumlarında görülen ekonomik, politik ve teknik değişikliklerin evreleri başka yerlerde yaşanıldıkça ve bunlar diğer kültürleri karakterize etmek için ortaya çıktıkça, oralarda dinî etkinin durgunlaşmasını görmeyi bekleyebiliriz. Sosyal değişimin izlediği yol genellikle sosyal organizasyonlar üzerinde dinî etkinin azalması yönündedir. Bu eğilimler, başka

yerlerdekinden daha nüfuzlu ve daha yaygın olarak Batı toplumlarında çok daha önce ortaya çıkmıştı ve ilk olarak, tarihsel açıdan önemli ölçüde dindar ya da dinî bakımdan bilgili olan egemen entelektüel elitler arasında mevcut dinî gelenekler içerisinde belli belirsiz tanımlanmıştı. Özellikle Batı'dan gelen etkiler de dâhil olmak üzere Okyanusya, Latin Amerika, Afrika ve Asya toplumlarında etkili olan hükümlerin artan yoğunluğu, gücü ve çeşitliliği sayesinde değişimin kaynağı şimdi bir bağlamdan diğerine farklılık göstermeli.

Sekülerleşme sürecinin, süregelen modeli olduğu gibi kabul ettiği çok uzun dönem dikkate alındığında, sekülerleşme sürecinin yavaşlamasının sebebi olarak gösterilecek olan olayları ve hatta “yeniden kutsallaşma” dönemlerinin olup olmadığı ihtimali de sorgulanabilir. Muhakkak ki, sekülerleşmenin tersinebilir olup olmadığı açık bir sorudur. Şimdiye kadar böyle herhangi bir tersinmenin meydana geldiğini ortaya koymak zor olurdu. Dinî değişimdeki salt süreçler, Hıristiyanlığın bütün Avrupa boyunca yayıldığında görüldüğü gibi, sosyolojik bakış açısına göre, yine de gerçekten bir yeniden kutsallaşma değildir; gerçeği söylemek gerekirse, Hıristiyanlığın çıkış noktasından kucakladığı seçkincilik ve Hıristiyanlığın elde ettiği rasyonelleşme eğilimi dikkate alındığında, sonuç itibarıyla neredeyse önceki tezahürlerinin kökünü kurutarak, Hıristiyan inancının bu yayılmasının bir yere özgü olan nüfusların dindarlığını disiplin altına alan kısmen içini boşaltan ve kısmen de içine alan sekülerleşme sürecinin başlangıcı olduğu söylenebilir. Avrupa’da hemen hemen tamamlanmış olan süreç, Afrika’nın Hıristiyanlaşmış bölgelerinde ve Latin Amerika’da belki de farklı aşamalarda devam eder.

Daha alt bir toplumsal düzeyde, dönemsel reform ve dinî uyanış sekülerleşme sürecinin tersinimleri gibi de görünebilir. Bununla birlikte, dinî etkinlikteki göreceli ani ve hızlı yükselişlerin daha yakın bir şekilde gözden geçirilmesi, yeniden canlanma hareketlerinin uzun-dönem etkisini gözler önüne sererek, günümüzün baskıcı taleplerinin uzlaşıcısı gibi çok da fazla geçmişin yeniden yapılanmasıyla değil, sekülerleşme tezine göre yorumlanır. Reform Hareketi dinin kurumsal gücünü azaltan ve geçmişteki sacerdotalizm ile sakramentalizm etkilerini sınırlayan bir sekülerleşme hareketi olarak kolaylıkla yorumlanır. Sekülerleşme süreçleri, Metodizm’den Pentekostalizm’e , müteakip yeniden canlanmalarla beraber meydana geldi ve yoğun dini bağlılığın, iş bağlılığına sebep olan ve sosyal kontrolü güçlendiren, şimdiye kadar bağdaşmayan sosyal grupların yeniden sosyalleşmesi ile eş anlama gelmesine rağmen, yine de sosyal sistemde kutsalın mefhumlarını merkezi bir konuma geri getirmedi. Bir süre sonra, anlayışlılık ve sorumluluk ölçütleri yayıldığı zaman bile etkileri azaldı, dindarlık zayıfladı. Bir kez daha, sihirsel ve duygusal unsurlar ortadan kayboldu ve geriye kalan şey ahlaki çöküntüydü. Bir zamanlar dini vazife yüklenen bu gelişmemiş ahlaki eğilimler varlıklarının geriye kalanı için etkin bir şekilde sekülerleşmiştir. Yeni hareketler, doğaüstü mefhumlara geri dönüşü olanaksız kılan görevleri yerine getiren sosyal sistemin işleyişini kolaylaştıran sosyal bir özellik olarak, Hıristiyan örneğinde olduğu gibi, netice itibarıyla değerli olan kendi öğretilerini dayatmak için ortaya çıkmışlardır.

İnsanoğlunun, harici sosyal düzenin akla uygun kılınmasına karşı koyan temel mantıksızlığında, dinî eğilimler enine boyuna düşünüldüğünden, sekülerleşme süreci süregelen modelde yavaş olarak algılanır. Korkular, umutlar, hayal gücü, anlam ve arzu

giderme arayışı ve bölgesel gelenek ve halk biliminde bu eğilimleri kuşatma dine kaynak materyalleri sağladı. Yerel gruplar ve onların etnik, ulusal ve sınıfsal uzantıları kendi kimliklerini kutsallaştırdılar ve aşkın meşruluğu dinî ifadelerden sağladılar. En azından bazıları için, amaç, anlam ve güdü, dinî meşrulaştırmalarla geliştirilmeye ve dinî niyazlarla güçlendirilmeye günümüzde de devam eder. Bilindiği üzere, teknik ve entelektüel problemlerde, duygusal ve ahlaki problemlerde olduğu kadar çok olmamak üzere, din toplam ve nihai açıklamaları sağlamıştır. Süregelen sekülerleşme modelinin temel önermesi, ahlaki ve duygusal olandan çok nesnel, teknik, entelektüel ve bilimsel olanın artan egemenliğidir. Sekülerleşme tezi, dinin önemindeki azalmanın meydana getirdiği sorunsalı (bazen hızlı bazen yavaş azalma, nadiren de olsa biraz yükselme kastediliyor) ve bu değer kaybının insanoğlunun güdülenme ve sosyalleşme problemlerini ve toplumsal düzeni sağlayan eğilimlerin yayılmasını ortaya koyduğunu kabul eder.

Dinî kurumlarda içsel sekülerleşme süreci yaşanmasına rağmen, dinî kurumlar çağdaş toplumsal sistemlerin tam olarak rasyonelleştirme eğilimlerine vesile olma konusunda da yavaştlar. Bu kurumlar, doğaüstü mefhumları sürdürme ile birlikte hizmet ve ibadetleri teşvik etme görevleri yanında, belirli tarihsel dönemlerde bütünüyle belirli toplumlara özgü olan diğer görevleri yerine getirirler ve bu diğer görevlerde sürekliliğe olanak sağlar. Vadesi dolmuş entelektüel ağırlıklılık ile her zaman avutulmamış olmasına rağmen, geçmişte kalan dinin etkili belagati (bazen cemaatle ibadete mahsus dualar da dâhil olmak üzere) bu kurumlara ayak direr. Hatta çağdaş “liberal” kiliselerin çok azalmış dindarlığında bile, bu cihetle, nihai değerlere ve dini ilham ile esinlenmiş duygusal uyum sağlama ve ahlaki eğilim taslağına bile hala bir başvuru söz konusudur. Özellikle ahlaki bir buhran olduğunda ve dinî kurumların inatla sahip çıktığı doğaüstü meşruluğa başka hiçbir birimin sahip çıkmaması durumunda, din hala toplumla ilgili ifadelerle olanak tanır. Daha düzenli bir biçimde, din, yine de, bireylerin insanlık deneyimlerini yorumlamak için seçebilecekleri cinsinden bir dil seçerek, duyguların ve tutkuların özel ifadesi için durumlar ve fırsatlar sağlar. Sosyal sistemin sekülerleşmesi bu dinî sembolleri bir çırpıda yerinden etmez; insanoğlunun doğuştan gelen eğilimleri, yoğun bir şekilde sosyal sistemi karakterize eden rasyonelleşmeye, birçok farklı deneyimin yaşandığı alanlarda karşı koyar.

Öncelikli olarak, sekülerleşmenin süregelen modeli, sosyal sistemin işleyişi ile ilgilidir. Sekülerleşmiş olan sistemin kendisidir. Doğaüstü mefhum, ya etkileyici bir şekilde dile getirilen halk ifadeleri ya da özel tercihler olarak varlığını sürdürebilir, fakat sosyal eylemin belirleyici faktörleri olmaktan çıkar. Sistem artık, soyut olarak bile, takdir-i ilahiyi gerçekleştirme işlevini yerine getirmez. Ne kurumlar ne de bireyler öncelikli olarak doğaüstü amaçlara ulaşmak için çalışır. Comte’un öngördüğü gibi ve Max Weber’in belirttiği yöntemlerde, rasyonel planlama ve yeni teknolojinin yayılması, gerekçeleri olarak, Tanrının yüce zaferini değil, insan refahının amacını hatırlatır. İnsani bilinçlilik, sosyal düzenin artan bir şekilde rasyonelleşen yapılarına ve rol icra etmenin artan bir şekilde soyutlaşan yapılarının insanlarına olan dayatmaya karşı bir değişim olarak tasvir edilir. İnsan, sosyal düzen içerisinde inşa edilen öncüllerine uyum sağlamak için davranışlarını düzene koymayı öğrenir; işleyiş hesap edilmeli, sistemli, düzenlenmiş ve rutinleşmiş olmalıdır. Özel

yaşamlarında, insan, değer biçen, duygusal eğilimlerinden vazgeçmez ve kişisel memnuniyeti için doğaüstüne başvurmaya devam edebilir, fakat bunun gibi eğilimlere toplumsal tabakayı etkilemeleri için sınırlı ve azalan ölçüde izin verilir. Kamusal alandaki rolünde, irrasyonel insan, çoğunlukla insan-yapımı olan bir çevrede harici düzenin gittikçe artan rasyonel yapısına katkı bile yapar. Sekülerleşme tezi dinin özelleşmesine işaret eder; kamusal alanda devam eden işlevi – ahlaki panik karşısında ümitsizlik haykırışı olarak – geleneksel erdemlilik ile insanoglunun ahlaklılığı ve saygınlığını destekleyen ve yavaş yavaş kaybolan etkili dua ile sınırlandırılır.

Çok çeşitli dinî davranış durumları, en azından bir süre için, sosyal sistemin temel sekülerleşme süreçlerinden bağımsız kalabilir. Böylelikle, dini gözetimin zorunlu olmaktan çıkmasına rağmen (bizzat toplumun artan sekülerliğinin kanıtı), çok övülmüş gönüllülük esasına dayanan bir uygulama olarak devam eder. Öyle olmasına karşın, kiliseye gitme ve dini vecibeleri yerine getirmenin başka biçimleri, olağanüstü dini çağrışımlar taşıyan etkinliklerdir: bu etkinlikler, her toplumun kendine özgü tarihsel ve psikolojik özelliklerine göre, kültürel muhafazakârlığı, toplumsal örf ve adetlere bağlılığı ve sosyal statüye olan talepleri ifade eder. Dindarlığın görünür tezahürleri bile, bu durumda, her zaman görüldüğü gibi değildir. Dini gözetimin kayda değer direncine rağmen, dini ideoloji ve usullerde, çoğunlukla sekülerleştirme doğrultusunda, yaradılıştan gelen değişiklikler vardır. Ne var ki, süregelen sekülerleşme modeli, bütün dinlerin er ya da geç ortadan kalkacağı kehanetinde bulunmaz. Bu kendine özgü gök kubbede, din çoğu kez devam eder gider ve hatta birçoğu geçmiş dinlerin olduğundan çok daha az kültürün başka boyutlarıyla ilgili olan yeni ifade tarzları edinir. (Bu ilgi yokluğu, aynı zamanda sosyal sistem için dinin sonuçsuzluğunun bir kanıtıdır). Oysaki özgün hayal gücü, kötüye kullanma ihtimalleri, güç ve kişisel memnuniyetin alternatif kaynaklarını aramada, toplumsal işleyişin tam rasyonelleşmesi ve gündelik yaşam üzerindeki kurutucu etkisi eski zamanlardan kalma efsanelerin izlerini ve sır dolu eski zaman bilgi ve törenlerini bireylerin özel olarak kabullenmeleri için kendi güdüsünü temin edebilir. Bu bağlamda, tıpkı eğlence gibi din de modern sosyal sisteme bir tehdit olarak görülmeyen alternatif bir kültür olarak varlığını sürdürür. Teknolojik düzenin sıkıntısından ve yoğun bir şekilde programlanmış dünyaya özgü yan-ürün olma bıkkınlığından bir kaçış olarak keşfedilecek başka bir dünya önerir.